

Krystyna CHAŁAS

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Lublin

Szanse urzeczywistnienia wartości moralnych przez dzieci w wieku wczesnoszkolnym w świetle podstawy programowej

Abstract: Chances of Realization of Moral Values by Children in Early School Age in the Light of Core Curriculum

The primary purpose of the school is to integrate the learner's development. Recognizing values, free choice, building the right hierarchical structures and their realization becomes an important task. Moral values play a significant role and function in an integral development.

The presented paper will attempt to answer the basic question: How much does the Core Curriculum create chances in the realization of moral values and how are these chances expressed?

Key words: values, moral values, realization of moral values, core curriculum

Słowa kluczowe: wartości, wartości moralne, urzeczywistnianie wartości moralnych, podstawa programowa

Wstęp

Jesteśmy świadkami dynamicznego rozwoju procesów globalizacji gospodarki i kultury, społeczeństwa informacyjnego, procesów integracyjnych i migracyjnych, procesów tożsamościowych, powstawania nowych konfliktów zbrojnych.

W obliczu tej burzliwie zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej przed szkołą stoją nowe zadania wychowawczo-dydaktyczne. Te zadania implikuje też reforma szkolnictwa zapoczątkowana przez minister A. Zalewską. Szkoła ma stać się placówką wychowującą.

T. Lewowicki w obliczu powyższych zmian wymienia następujące zadania, które ma realizować szkoła:

- kreowanie nowych i lepszych warunków życia;
- kreowanie nowego ładu społecznego;

— wyzwalanie możliwości rozwojowych poszczególnych jednostek i grup społecznych;

— kształtowanie takiego modelu życia, który opierałby się na współdziałaniu jednostek, społeczności społeczeństw bez niszczących konfliktów;

— wdrażanie nowych i lepszych wzorów, które służyć powinny poprawie stosunków międzyludzkich i korzystnym zmianom warunków życia, a także promowaniu wartości humanistycznych (Lewowicki, 2001).

Humanistyczny sens i znaczenie pedagogiki — a przez to edukacji szkolnej — dostrzega M. Nowicka-Kozioł. Pedagogice przypisuje zadanie przygotowania człowieka do życia w świecie „pełnym napięć i sprzeczności, a także do niejasnej przyszłości, która ma być tegoż człowieka dziełem. Byłaby to zatem pedagogika mówiąca o tym, jak wychowanie może pomóc człowiekowi określić się w tym świecie, znaleźć odpowiednie dla siebie miejsce w społeczeństwie, ustosunkować się do innych jednostek jako pewnych podmiotów” (Nowicka-Kozioł, 1994, s. 7). W powyższym kontekście nadrzędnym celem staje się rozpoznawanie wartości, ich wolny wybór, budowanie właściwych struktur hierarchicznych sprzyjających integralnemu rozwojowi oraz ich urzeczywistnianie.

K. Denek zwraca uwagę na znaczenie wartości w procesach edukacyjnych. Traktuje on całą edukację jako proces, którego podstawą są właśnie wartości. Według autora głównym zadaniem edukacji jest wzmocnienie — wśród jej podmiotów — wartości uniwersalnych, których podstawą jest bezwzględne dobro. Ich cechami charakterystycznymi są: autoteliczny charakter, powszechność i stałość (Denek, 2000).

Moje teoretyczne dociekania oraz badania, zwłaszcza badania w działaniu, wskazują, że nadrzędnym celem edukacji w aspekcie aksjologicznym powinno być wspomaganie młodych ludzi w urzeczywistnianiu własnej, lecz właściwej hierarchii wartości, to jest takiej, która prowadzi do integralnego rozwoju. W hierarchii tej wartości moralne zajmują wysokie miejsce i pełnią ważne funkcje.

Przedmiotem analizy w niniejszym opracowaniu są szanse urzeczywistniania wartości moralnych, które stwarza podstawa programowa.

Pierwszoplanowym zadaniem jest odpowiedź na następujące pytania:

1. Czym jest wartość?
2. Jaki jest status wartości?
3. Jak definiowane jest pojęcie *wartości moralne*?
4. W jaki sposób urzeczywistniamy wartości moralne?
5. W jakim stopniu podstawa programowa stwarza szanse urzeczywistniania wartości moralnych i w czym te szanse się wyrażają?

Poniżej podjęto próbę odpowiedzi na powyższe pytania.

Pojęcie wartości

Mimo że słowo to jest potocznie używane na określenie ceny, dobra, sensu, celu dążenia, to w literaturze brakuje jednoznacznej definicji. Każda dyscyplina naukowa definiuje to pojęcie na własny użytek.

J. Gajda podkreśla, że:

Poczucie pojęcie wartości jest utożsamiane z tym, co cenne, odpowiadające wysokim wymaganiom, godne pożądania, stanowiące cel dążeń ludzkich. Są to idee, przekonania, ideały, przedmioty materialne uznawane przez zbiorowość społeczną i jednostki za szczególnie cenne (1997, s. 11).

G. Żuk syntetyzuje dotychczasowe próby definicji tego pojęcia w sposób następujący: „Wartość ma w znaczeniu potocznym, obiegowym konotacje wyłącznie pozytywne, nadaje sens myśleniu i działaniu jednostki, tworzy poczucie wspólnoty, obejmuje materialne i niematerialne elementy dziedzictwa kulturowego. Istotną cechą wartości jest też możliwość «przyciągania ku sobie», a nawet fascynacji, czego również doświadcza każdy człowiek” (2016, s. 19).

Na rozumienie pojęcia wartość rzutują dwa zasadnicze stanowiska filozoficzne: obiektywizm i subiektywizm aksjologiczny.

W. Tatarkiewicz formułuje następujące pytania: „Czy rzeczy, jeśli mają wartość, to mają je same przez się? Czy też my im tę wartość przypisujemy, zależnie od naszych potrzeb i upodobań? A także: czy każda rzecz ma swoją stałą wartość, czy też zmienia ją zależnie od czasu, miejsca i okoliczności i od tego, kto jest jej użytkownikiem i sędzią” (1978, s. 63).

Obiektywizm aksjologiczny zakłada, że wartości istnieją niezależnie od człowieka, są autonomiczne, człowiek je odkrywa, poznaje, urzeczywistnia.

Według przedstawicieli subiektywizmu istnienie wartości uzależnione jest z kolei od podmiotu, czyli od człowieka. Są one własnością rzeczy nadawaną przez człowieka, ich wielkość jest proporcjonalna do siły, z którą ta własność jest pożądana. Mają swe źródło w indywidualnym odczuwaniu, w pragnieniach zainteresowaniach oraz indywidualny sens i wymiar. Człowiek poniekąd je stwarza według kryterium własnej indywidualności.

Spór między obiektywizmem aksjologicznym a subiektywizmem próbuje się rozwiązać, poszukując trzeciej drogi. Jest nią relacjonizm. Według tego stanowiska wartości istnieją obiektywnie i nabierają znaczenia dzięki aktywności człowieka wyrażającej się w zaspokajaniu potrzeb biologicznych, psychicznych, społecznych, kulturalnych i religijnych. W powyższym kontekście można mówić o przedmiotowo-osobowym statusie wartości — wartości istnieją obiektywnie, rzecz w tym, by nabrały dla nas istotnego znaczenia prorozwojowego (Chalas, 2006).

Przedstawione powyżej stanowiska rzutują na definicję pojęcia wartości.

Na gruncie filozofii nie ma zgodności, co do określenia tego pojęcia. Jedni filozofowie uważają, że jest to pojęcie proste, niesprowadzalne analitycznie do innych pojęć (np. G. E. Moore), a inni często zastępują go pojęciem dobro (tradycja filozoficzna odwołująca się do starożytnej i średniowiecznej filozofii). Podjęcie próby definicji wartości na ogół wiąże się z przyjęciem określonej teorii wartości. Dodatkową trudność stanowi bogaty świat wartości, będący przedmiotem refleksji wielu dyscyplin, nie tylko filozoficznych, w odniesieniu do szczegółowych wartości (Stróżewski, 1965).

Najogólniej wartość określana jest jako to, co cenne, godne pożądania i co stanowi (powinno stanowić) przedmiot szczególnej troski oraz cel ludzkich dążeń, a także kryterium postępowania człowieka. Pojęcie to bywa odnoszone do osób, rzeczy, sytuacji, zjawisk, idei itp. oraz do ich określonych właściwości. W ujęciu filozoficznym wartości dzielą się na pozytywne (dodatnie) i negatywne (ujemne), np. prawda — kłamstwo, piękno — brzydota, dobro — zło, zdrowie — choroba (Galarowicz, 1992).

W. Chudy określa wartość jako coś, co „posiada pewną siłę, aby nas pociągnąć ku sobie” (2009, s. 136).

Według T. Stycznia „wartości nie da się zdefiniować w kategoriach treści, ale jedynie poprzez funkcję strukturalno-ontyczną, polegającą na stwierdzeniu: coś jest bardziej wartościowe, im pełniej ziszcza swoją istotę. Wartość nie istnieje poza bytem, jest doskonałością przedmiotową i należy do porządku jakościowego, a nie ilościowego. Zarazem posiada wymiar podmiotowy, ponieważ może być (powinna być) przedmiotem dążeń (pożądań) człowieka” (1995, s. 260).

Na gruncie psychologii pojęcie to odnoszone jest do komponentów osobowości.

H. Świda w sposób syntezujący przedstawia wartości w ujęciu psychologicznym. Podejmuje próbę definicji w aspekcie każdego komponentu. Wartości rozpatrywane są jako:

— kierunek motywacji: „Wartość to przedmiot czy stan rzeczy, który wzbudza emocje pozytywne, i ku któremu jednostka skierowuje swe pragnienia i dążenia” (Świda, 1979, s. 18);

— przedmiot pozytywnej oceny; przedmiotem oceny są cechy osobowości, rzeczy i zjawiska: „Wartość to tyle, co obiekt pozytywnej postawy” (s. 33);

— kryterium pozytywnej oceny przedmiotów: „Wartość to ogólne kryterium, stosowane do różnych przedmiotów, które decydują o tym, że wobec obiektu żywimy pozytywną postawę” (s. 33).

Na gruncie socjologii w definicjach podkreśla się standardy zachowań, modele, wzorce, normy, przedmioty, które pociągają, stają się obiektem dążeń i kształtują postawy jednostek oraz grup społecznych.

Według W. Piwowarskiego „przez wartość rozumie się zinternalizowane standardy zachowań, dziedziczone w procesie socjalizacji, dokonującym się w określonych warunkach społeczno-kulturowych” (1993, s. 188).

Kulturowe ujęcie wartości zogniskowane jest wokół: przedmiotów powszechnie pożądaných w danym społeczeństwie, mających charakter symboliczny lub niesymboliczny; orientacji wartościujących wyrażanych w powszechnie akceptowanych sędach egzystencjalno-normatywnych, przekonaniach określających godne pożądaną sędą i zachowania; systemów wartości i norm wskazanych dla każdego społeczeństwa jako pożądaną (Misztal, 1980).

L. Dyczewski wartość kulturową definiuje jako „wartość społecznie usankcjonowaną, typową dla danej kultury, uwewnętrznianą przez członków społeczeństwa” (1995, s. 58).

Na szczególną uwagę zasługują definicje wartości na gruncie pedagogiki. Autorzy (M. Nowak, J. Homplewicz, M. Łoboeki, W. Furmanek) podkreślają, że odnoszą się one do godności i rozwoju człowieka, wychowania, transcendencji.

Wartości definiują jako wszystko to, co cenne, ważne i godne człowieka, grup i wspólnot ludzkich, co prowadzi do jego integralnego rozwoju, do pełni człowieczeństwa, do rozwoju integracji społecznej „zanurzonej” w budowie dobra wspólnego¹.

Rdzeniem tak skonstruowanej definicji jest triada: godność człowieka — integralny rozwój — pełnia człowieczeństwa.

Konsekwencją niejednoznaczności w określeniu pojęcia wartości jest występowanie różnorodności w określeniu pojęcia wartości moralne.

Wartości moralne

Wartości moralne są różnie definiowane. Autorzy łączą je z działaniem człowieka — jego czynem, kryterium oceny, doskonałością. Określane są one na ogół jako wzory i ideały, których urzeczywistnianie prowadzi do doskonałości.

T. Ślipko wartości moralne określa jako „wzory i ideały postępowania odnoszące się do poszczególnych kategorii ludzkiego działania (oddawanie drugiemu człowiekowi tego, co mu się należy, mówienie prawdy), wyrażające doskonałość, która nie tylko odpowiada tym działaniom i się w nich urzeczywistniając, doskonali człowieka jako osobę” (1984, s. 181).

O. Stefanak wartości moralne ujmuje jako reguły nadrzędne, ale też jako cele działania. Według autora wartości moralne obejmują zarówno wartości powinnościowo-słusznościowe (co powinno się czynić), jak i pragnieniowo-przyjemnościowe (do czego powinno się dążyć) (Stefanek, 2013).

Według J. Mariańskiego wartości moralne to „duchowe, moralne przekonania jednostek i grup społecznych, kierujące postawami oraz zachowaniami jednostkowymi i zbiorowymi” (2000, s. 225).

---

¹ Szerzej na temat definicyjnych ujęć i teorii wartości pisałam w: Chałas, 2006, 2011 (w artykule wykorzystano fragmenty prac).

Z kolei H. Świda-Zięba w swojej definicji uwypukla kryterium oceny jako istotną cechę wartości moralnych. Autorka twierdzi, że wartości moralne „to takie wartości, które przekraczają horyzont «ja», które stanowią kryterium oceny bardziej uniwersalnej (choć w pewnym znaczeniu do «ja» również się odnoszącej). Są to, inaczej ujmując, takie atrybuty, za pomocą których oceniamy nie tylko siebie, ale również innych ludzi, sytuacje i stany rzeczy. Są to, jednym słowem, pewne idee ogólne, których wcielenie w świecie gwarantuje pozytywną ocenę tego fragmentu świata (obiekt oceniany okazuje się godny pochwały, jeśli spełnia kryteria przez owe idee, a równocześnie których brak prowokuje ocenę ujemną)” (2000, s. 520).

Wartości moralne traktowane są jako kryterium oceny postępowania w kategoriach dobra i zła oraz jako wewnętrzne drogowskazy człowieka dążącego do urzeczywistnienia dobra.

Podobnie skonstruowana jest definicja wartości moralnych w *Leksykonie PWN*. W źródle tym czytamy: „Wartości moralne to kategoria oceniająca postępowanie (zachowanie, działanie) ludzkie pod względem jego zgodności (stopnia zgodności lub jej braku) z przyjętą określoną moralnością, społecznymi normami i wzorami postępowania, wyznaczonymi przez wartości uznane za naczelne (np. dobro)” (Karwowski, 1972, s. 1256).

J. Mariański podkreśla:

W sensie ścisłym wartości moralne mają charakter powinnościowy i są określane w kategoriach dobra i zła, tego co właściwe i niewłaściwe, słuszne lub niesłuszne, przyzwoite lub nieprzyzwoite. Pozytywne i negatywne wartości moralne stają się kryterium oceny rzeczywistości. Pozytywne wartości moralne nie tylko zapewniają funkcjonowanie społeczeństwa, ale przede wszystkim gwarantują to, by człowiek mógł być człowiekiem w warunkach poszanowania jego godności. Są bardzo podstawowymi częściami składowymi osobowości ludzkiej, wcześniej wpajany mi jednostkom w procesie wychowania z tendencją do długiego trwania (wartość „trwa”). Zarówno pozytywne, jak i negatywne wartości moralne są częścią składową moralności w sensie neutralnym aksjologicznie. Tworzą one podstawowe kryteria oceny ludzkich działań i są orientacyjnym źródłem dla norm i reguł odnoszących się do życia codziennego (2015, s. 882).

Autorzy wskazują na zasadnicze cechy wartości:

— mają one wewnętrzną jedność aksjologiczną, którą warunkują dwa podstawowe elementy: określone działanie i wzorzec doskonałości odpowiadający takiemu działaniu;

— wysoką wartość przewyższającą inne wartości;

— są nieredukowalne do innych wartości;

— nie wyprowadzają się z innych wartości;

— mają wysokie miejsce w hierarchii wartości;

— czynnik rozwoju moralnego;

— stanowią kryterium oceny zachowań w kategorii dobra i zła (Soler, 2005).

Ważną cechą wartości moralnych jest ich transcendentny charakter. Przejawiają się one w ideałach moralnych, cnotach moralnych, czynach moralnie dobrych, dają impuls do podejmowania decyzji, dokonywania wyborów, działań wyrażanych własną aktywnością, a przez to do przekraczania swoich możliwości w urzeczywistnianiu dobra.

W literaturze spotykamy różne podziały i zakresy wartości moralnych.

R. Jedliński do wartości moralnych zalicza: bohaterstwo, godność, honor, miłość, przyjaźń, odpowiedzialność, sprawiedliwość, skromność, szczerłość, uczciwość, wierność (Jedliński, 1998).

Według A. Grzegorzycy wartości moralne obejmują: współczucie, sprawiedliwość, szacunek, dobroć, życzliwość, miłość, wierność (Grzegorzycy, 1983).

Na uwagę zasługuje także klasyfikacja wartości moralnych D. von Hildebranda, który zalicza do nich: prawość, wierność, poczucie odpowiedzialności, poszanowanie prawdy, dobroć (Hildebrand, 1982).

Urzeczywistnianie wartości

W ustosunkowaniach człowieka wobec wartości najistotniejszego znaczenia nabiera ich urzeczywistnianie.

W kontekście tematu niniejszego opracowania przedmiotem uwagi jest urzeczywistnianie wartości jako nadrzędny celu wychowania. W procesie wychowania wartości moralne zajmują kluczowe miejsce.

Urzeczywistnianie wartości stanowi podstawowy warunek ich „bytowania” w realnym życiu pojedynczego człowieka, grup i wspólnot społecznych. Staje się ono również źródłem wiedzy o sobie, wartości, ich obecności w różnych obszarach funkcjonowania człowieka.

Według W. Stróżewskiego „urzeczywistnić wartości to stwarzać możliwości (warunki), aby wartość, np. prawda, miłość, dobroć, świętość, mogła się pojawić w swoim odpowiedniku — realnym kształcie w życiu różnych ludzi, dzięki tym rzeczywistym analogiom możemy poznawać wartości, a także doświadczać «zawieszania wartości», gdy realne analogie odbiegają od wartości rzeczywistych” (1992, s. 60).

Z kolei M. Gołaszewska urzeczywistnianie wartości definiuje jako „działanie prowadzące do ukonkretnienia wartości, spotęgowania ich, uwzględniające ich istnienie, ich funkcjonowanie w świecie ludzkim, zatem wcielanie ich w życie” (1990, s. 86).

W. Cichoń zwraca uwagę na doniosłość urzeczywistniania wartości, ich realizacji. Podkreśla jednocześnie dwa ważne aspekty:

- fakt zaistnienia czegoś, w tym przypadku wartości moralnych;
- fakt ten dokonuje się w dziedzinie realnej, dostępczej doświadczeniu rzeczywistości (Cichoń, 1996).

Autor dodaje, że „sens terminu «realizacja» czy «urzeczywistnianie» w przyjętym rozumieniu nie rozstrzyga jeszcze samego sposobu istnienia wartości moralnych. Wskazuje jedynie na dokonanie się ich ukonkretnienia i ujednostkowania, a więc na to, że nie chodzi o wartości traktowane jako idee czy istności realne, lecz o wartości jako coś dostępnego nam w szeroko rozumianym świecie realnym, którego struktura mieści w sobie zróżnicowane sposoby istnienia” (Cichoń, 1996, s. 55).

Z wychowawczego punktu widzenia interesującą definicjęurzeczywistniania wartości przedstawia K. Ostrowska. W centrum stawia osiągnięcia wychowawcze. Według autorki urzeczywistnianie wartości to „nabywanie takich ustosunkowań do wartości, że stają się one cechami naszej osobowości. Można więc o człowieku powiedzieć: sprawiedliwy, kochający, dobry, tolerancyjny itd.” (1994, s. 14).

Tak rozumianego procesu urzeczywistniania wartości będzie dotyczyła analiza podstawy programowej.

Wśród czynników warunkujących urzeczywistnianie wartości wymienia się:

- osobiste postanowienie, decyzję;
- pozytywną odpowiedź człowieka na wskazaną wcześniej powinność działania;
- świadomość moralną;
- świadomość istnienia wartości;
- świadomość jakości wartości;
- świadomość hierarchii wartości;
- potrzebę realizacji wartości;
- wolność wewnętrzną i zewnętrzną;
- internalizację;
- zdolności poznawcze, zdolność do refleksji, zdolność do przewidywania skutków działania, zdolność rozpoznawania i rozumienia wartości;
- empatię;
- wgląd w siebie (Gołaszewska, 1990; zob. też: Stróżewski, 1978).

W. Cichoń wyróżnia trzy podstawowe grupy uwarunkowań urzeczywistniania wartości moralnych:

- uwarunkowania płynące ze świata jako przestrzeni ludzkiej działalności — stworzenie warunków do urzeczywistniania wartości w ogóle, wyznaczenie pola aktywności dla podmiotu;
- warunki, które musi spełniać sam człowiek — świadomość wartości, wolność wyboru, odpowiedzialność;
- okoliczności sprzyjające rozwojowi moralnemu człowieka — edukacja aksjologiczna i wychowanie ku wartościom, kształtowanie charakteru, formowanie sumienia (Cichoń, 1996).

Autor ten uwarunkowania zawiera w triadzie: świat — człowiek — edukacja.

G. Żuk słusznie zauważa, że:

Przejście od wartości do działania wydaje się sprawą oczywistą dopiero wtedy, gdy potrafimy osobiście, indywidualnie odpowiedzieć nie tylko na pytanie, dlaczego mamy to czynić, ale również — w jaki sposób mamy to robić. Jednym z warunków urzeczywistnienia wartości jest więc — jak sądzę — znalezienie własnego miejsca w świecie. Miejsca, które pozwoli nam rozwinąć aktywność na rzecz realizacji zaakceptowanych przez nas wartości (2016, s. 63).

Syntetyzując poglądy różnych autorów na temat urzeczywistnienia wartości, G. Żuk wyróżnia czynniki:

— wewnętrzne (np. predyspozycje psychiczne, osobiste doświadczenia życiowe);

— zewnętrzne (np. opinia najbliższego środowiska wychowawczego, wpływ kultury masowej).

Autor podkreśla, że to „od nich zależy, czy dana wartość pozostanie w sferze deklaracji, czy też stanie się wartością urzeczywistnioną” (s. 85–86).

Podmiotem wartości moralnych jest człowiek — osoba. Ta szczególna podmiotowość wyrażana jest przez jego działania, decyzje, zamiary, intencje, motyw. Ogólnie można powiedzieć, że podmiotowość człowieka w aspekcie wartości moralnych wyraża się przez jego czyn.

Wartości moralne istnieją w ścisłym związku z człowiekiem. W. Cichoń podkreśla:

Wartości moralne bowiem nierozzerwalnie związane są z indywidualnymi ludźmi, zaś istnienie ich ma swoje źródło w decyzjach i czynach osobowego ludzkiego „ja”, w którym powstają, kryształują się jakościowo i w którym posiadają swoje dalsze trwanie (1996, s. 52).

Zdaniem autora wartości moralne mogą być w różny sposób związane z człowiekiem.

Ponieważ wartości moralne przysługiwać mogą nie tylko postępowaniu lub czynom człowieka, ale również decyzjom, intencjom, zamiarom, a także jego osobowemu „ja”, nasuwa się przypuszczenie, że przysługujące tym różnym podmiotom (czyn, intencja, „ja” itd.) wartości moralne mogą być w różny sposób związane egzystencjalnie z człowiekiem, a więc mogą posiadać różne sposoby istnienia, odmienną ważność aksjologiczną i być również w odmienny sposób dostępne poznawczo. W związku z tym analiza sposobu istnienia jakiegokolwiek wartości moralnej konkretnego człowieka musi opierać się na znajomości tego, czemu faktycznie wartość ta przysługuje, i na rozpoznaniu jej powiązań i jej miejsca w strukturze człowieka (Cichoń, 1996, s. 54).

W. Cichoń wskazuje ponadto na warunki urzeczywistnienia wartości moralnych. Wyróżnia trzy grupy:

— warunki, jakie musi spełniać świat będący terenem działalności ludzkiej;

— warunki, jakie musi spełnić człowiek jako podmiot wartości moralnych;

— okoliczności sprzyjające rozwojowi moralnemu człowieka (Cichoń, 1996).

Do pierwszej grupy zalicza strukturę rzeczywistości, w której człowiek żyje i działa. Dopuszcza ona możliwość istnienia wartości, w tym wartości moralnych. „Świat musi posiadać nieobojętny wartościowo charakter, by wartości mogły mieć swoje miejsce, by mogły powstawać oraz ginąć i współokreślać w ten sposób, a także dopełniać jego wewnętrzną strukturę” (s. 55). Ważne w tym miejscu jest wykluczenie radykalnego determinizmu, stworzenie szansy swobodnego podejmowania decyzji i działania moralnie wartościowego oraz możliwości realizacji czynu, własnej aktywności, twórczych działań.

Druga grupa obejmuje wewnętrzną strukturę człowieka umożliwiającą podjęcie działań płynących z niego samego. Człowiek musi być zdolny do działania, które ma charakter wewnętrzny. Musi mieć możliwość swobodnego działania, musi posiadać wewnętrzną wolność. Istotnym warunkiem urzeczywistnienia wartości moralnych jest więc wolność wewnętrzna i zewnętrzna, a także świadomość własnych intencji, zamierzeń i czynów.

W. Cichoń podkreśla, że człowiek „musi być świadomy zarówno swego postępowania, jak i samego siebie, swoich zamiarów, pobudek, motywów” (s. 56).

W powyższym kontekście pojawia się kolejny warunek: możliwość poznania wartości i wiedza o wartościach. Ta ostatnia dotyczy wartości moralnych, rozeznania w wartościach, znajomości wartości własnych czynów oraz świadomości wartości pozostających do zrealizowania.

Szczególną funkcję w urzeczywistnianiu wartości moralnych pełni wewnętrzna odpowiedzialność za własne decyzje i postępowanie (Cichoń, 1996).

Trzecia grupa czynników warunkujących urzeczywistnianie wartości moralnych ma charakter aksjologiczno-wychowawczy i obejmuje: „wyrobienie dążności do urzeczywistniania wartości możliwie najwyższych, wyrobienie dyspozycji charakterologicznych skłaniających do postępowania moralnie dobrego, budzenie wrażliwości sumienia i stałego samokrytycyzmu moralnego, ciągłe pogłębianie i rozszerzanie wiedzy o wartościach” (s. 57).

W kontekście tematu opracowania powstają dwa zasadnicze pytania:

— czy wartości moralne wyróżnione przez D. von Hildebranda, takie jak: prawość, wierność, poczucie odpowiedzialności, poszanowanie prawdy, dobroć, występują w treściach podstawy programowej;

— czy i w jakim stopniu podstawa programowa stwarza warunki do urzeczywistniania wartości moralnych.

Analiza treści podstawy programowej wskazuje na odniesienie do wybranych wartości moralnych w celach i zadaniach szkoły (tabela 1).

W celach ogólnych szkoły znajdujemy odniesienie do dwóch wartości moralnych: dobroci i odpowiedzialności.

Tabela 1. Wartości moralne w celach ogólnych szkoły

Wartości	Treść zapisu (cele) (DzU, 2017, poz. 356)
dobroć	wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym altruizmu
odpowiedzialność	kształtowanie postawy odpowiedzialności za zbiorowość

Odpowiedzialność „bytuje” jako jedyna wartość moralna w zadaniach szkoły.

Tabela 2. Wartości moralne w zadaniach szkoły na poziomie klas I–III

Wartości	Treść zapisu (DzU, 2017, poz. 356)
odpowiedzialność	organizacja zajęć wspierających aktywność dzieci, rozwijających nawyki i zachowania adekwatne do poznawanych wartości, takich jak [...] odpowiedzialność i poczucie obowiązku

Na uwagę zasługuje to, że w treściach/celach szczegółowych szkoły występuje odniesienie do wszystkich wartości moralnych wyróżnionych przez D. von Hildebranda. Odniesienia te mają charakter bezpośredni — wskazują na konkretną wartość i pośredni — wskazują na przejawy urzeczywistniania poszczególnych wartości.

Analiza celów, treści nauczania — wymagań szczegółowych — wskazuje na wyraźny brak bezpośrednich odniesień do poszczególnych wartości. Wynikają one z kontekstu zapisu osiągnięć. Wyraźnie eksponowana jest odpowiedzialność. Wartość ta występuje w treściach — osiągnięciach szczegółowych w edukacji przyrodniczej, społecznej, technicznej, w etyce i wychowaniu fizycznym.

Należy również podkreślić, że w ogólnych celach szkoły podstawowej na pierwszym miejscu jest wprowadzanie uczniów w świat wartości, w tym: ofiarności, współpracy, solidarności, altruizmu, patriotyzmu i szacunku dla tradycji, wskazywanie czynników sprzyjających bezpiecznemu rozwojowi ucznia (rodzina i przyjaciele) (DzU, 2017, poz. 356).

Wśród zadań szkoły wyróżnia się „przygotowanie uczniów do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z zasobów dostępnych w internecie, krytycznej analizy informacji, bezpiecznego poruszania się w przestrzeni cyfrowej, w tym nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci” (tamże).

Jak już podkreślono, pierwsza grupa czynników warunkujących urzeczywistnianie wartości moralnych obejmuje stworzenie szansy podejmowania swobodnych decyzji i działań moralnie wartościowych. Wiąże się to z własną aktywnością i twórczością będącą nośnikiem dobra.

W powyższym kontekście na uwagę zasługuje nadrzędny cel edukacji wczesnoszkolnej, którym jest wspieranie całościowego rozwoju dziecka i umożliwienie mu „odkrywania własnych możliwości, sensu działania oraz gromadzenia doświadczeń na drodze prowadzącej do prawdy, dobra, piękna” (tamże).

Tabela nr 3. Wartości moralne w treściach/celach szczegółowych szkoły

Wartości	Rodzaj edukacji	Treści/ciele szczegółowe
prawość, wierność, odpowiedzialność, poszanowanie prawdy, dobroć	edukacja społeczna	<p>Uczeń ocenia swoje postępowanie oraz postępowanie innych osób w odniesieniu do poznanych wartości, takich jak: godność, honor, sprawiedliwość, obowiązkowość, odpowiedzialność, przyjaźń, życzliwość, umiar, powściągliwość, pomoc, zadośćuczynienie, przepraszenie, uznanie, uczciwość, wdzięczność oraz inne, respektowane przez środowisko szkolne.</p>
wierność	edukacja społeczna	<p>Uczeń uczestniczy w świętach narodowych i innych ważnych dniach pamięci narodowej; wykonuje kokardę narodową, biało-czerwony proporczyk; zachowuje się godnie i z szacunkiem podczas śpiewania i słuchania hymnu, wciągania flag na maszt itp.</p>
odpowiedzialność	edukacja przyrodnicza	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> — dba o higienę oraz estetykę własną i otoczenia; — reaguje stosownym zachowaniem w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa, zdrowia jego lub innej osoby; — przygotowuje posiłki służące utrzymaniu zdrowia; — ubiera się odpowiednio do pogody; — stosuje zasady bezpiecznej zabawy w różnych warunkach i porach roku;
	edukacja techniczna	<ul style="list-style-type: none"> — przestrzega zasad bezpieczeństwa podczas korzystania z narzędzi cyfrowych; — bezpiecznie postępuje się prostymi narzędziami pomiarowymi, urządzeniami gospodarstwa domowego, a także urządzeniami dostępnymi w szkole; — przestrzega zasad dobrego zachowania w środkach publicznego transportu drogowego; — organizuje pracę, wykorzystuje urządzenia techniczne i technologie; zwraca uwagę na zdrowie i zachowanie bezpieczeństwa z uwzględnieniem selekcji informacji wykonywania czynności użytecznych lub potrzebnych [niejasne];
	wychowanie fizyczne	<ul style="list-style-type: none"> — utrzymuje w czystości ręce i całe ciało, przebiera się przed zajęciami ruchowymi i po ich zakończeniu; — dostosowuje strój do pogody i pory roku, w trakcie zajęć ruchowych odpowiednio na świeżym powietrzu i w pomieszczeniu;

	etyka	<ul style="list-style-type: none"> — respektuje przepisy, reguły gier i zabaw ruchowych, przepisy ruchu drogowego w odniesieniu do pieszych, rowerzystów, rolkarzy, biegaczy i innych osób, których poruszanie się w miejscu publicznym może stwarzać zagrożenie dla bezpieczeństwa; — dostrzega, że każdy powinien brać odpowiedzialność za swoje wybory.
poszanowanie prawdy	edukacja przyrodnicza	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> — ma świadomość istnienia nieprawdziwych informacji, np. w przestrzeni wirtualnej, publicznej; — sprawdza informacje, zadając pytania nauczycielowi, rodzicom, policjantom.
prawość	edukacja informatyczna	<p>Uczeń:</p> <ul style="list-style-type: none"> — posługuje się udostępnianą mu technologią zgodnie z ustalonymi zasadami; — przestrzega zasad dotyczących korzystania z efektów pracy innych osób i bezpieczeństwa w internecie; — rozróżnia pożądane i niepożądane zachowania innych osób (również korzystających z technologii, zwłaszcza w sieci internetowej).

Zadaniem szkoły jest wspieranie wielokierunkowej aktywności dziecka, w tym aktywności „kształtującej umiejętność korzystania z rozwijających się umysłowych procesów poznawczych, niezbędnych do tworzenia własnych wzorów zabawy, nauki i odpoczynku. Ważnym zadaniem jest planowa realizacja programu nauczania szanująca godność uczniów [...], wspierająca indywidualność, oryginalność, wzmacniająca poczucie własnej wartości, zaspokajająca potrzebę poczucia sensu aktywności własnej i współdziałania w grupie” (DzU, 2017, poz. 356).

Powyższe zapisy wskazują, że problem swobodnego podejmowania aktywności własnej stoi w centrum celów i zadań szkoły. W podstawie programowej podmiotowość dziecka jest podkreślona w sposób szczególny.

Kolejna grupa czynników dotyczy uwarunkowań wewnętrznych obejmujących: wiedzę o wartościach, rozeznanie w wartościach; świadomość własnych intencji i czynów; odpowiedzialność za swoje decyzje i czyny.

Wskazane czynniki znajdują swoje miejsce w celach kształcenia — wymaganiach ogólnych. W zakresie społecznego obszaru rozwoju uczeń ma:

„— świadomość wartości uznanych przez środowisko domowe, szkolne, lokalne i narodowe; potrzebę aktywności społecznej opartej o te wartości;

— umiejętności nazywania poznanych wartości, oceny postępowania innych ludzi, odwoływania się w ich ocenie do przyjętych zasad i wartości;

— umiejętność przyjmowania konsekwencji swojego postępowania” (tamże).

Powyższe zapisy dotyczące wartości są ogólne. Zadaniem nauczyciela staje się dokonanie ich szczegółowej egzemplifikacji w odniesieniu do wartości moralnych.

Biorąc pod uwagę rozwój emocjonalny ucznia, w podstawie programowej czytamy:

„W zakresie emocjonalnego obszaru rozwoju uczeń osiąga:

— umiejętność rozpoznawania i rozumienia swoich emocji i uczuć oraz nazywania ich;

— świadomość przeżywanych emocji i umiejętność panowania na nimi oraz wyrażania ich w sposób umożliwiający współdziałanie w grupie;

— umiejętność odczuwania więzi uczuciowej i potrzebę jej budowania, w tym więzi z rodziną, społecznością szkoły i wspólnotą narodową” (tamże).

Ważnym czynnikiem w tej grupie uwarunkowań jest potrzeba i umiejętność samodzielnego, krytycznego i twórczego myślenia, co znajduje swoje miejsce w celach obszaru poznawczego ucznia (tamże).

Przyjmowanie odpowiedzialności za własne czyny znajduje wyraz w treściach kształcenia — wymaganiach ogólnych w edukacji społecznej. Treść zapisu brzmi: „[uczeń] przyjmuje konsekwencję swojego uczestnictwa w grupie i własnego w niej postępowania w odniesieniu do przyjętych norm i zasad” (tamże).

Odpowiedzialność za własne czyny wyeksponowana jest również w edukacji przyrodniczej. Wskaźnikiem odpowiedzialności jest ochrona przyrody, segregacja odpadów, świadomość przyczyn i skutków takiego postępowania, dbałość o higienę oraz estetykę własną i otoczenia, świadomość znaczenia odpowiedniej diety dla utrzymania zdrowia, ograniczenie spożywania produktów o niskich wartościach odżywczych, zachowanie umiaru w spożywaniu produktów słodzonych, przygotowywanie posiłków służących utrzymaniu zdrowia (DzU, 2017, poz. 356).

Uczeń, biorąc odpowiedzialność za własne czyny, w edukacji technicznej:

— zwraca uwagę na zdrowie i zachowanie bezpieczeństwa z uwzględnieniem selekcji informacji, wykonywania czynności użytecznych lub potrzebnych;

— ocenia projekty/prace, wykorzystując poznane i zaakceptowane wartości: systematyczność działania, pracowitość, konsekwencję, gospodarność, oszczędność, umiar w odniesieniu do korzystania z czasu, materiałów, narzędzi i urządzeń (tamże).

Czynniki z tej grupy warunkujące urzeczywistnianie wartości moralnych znajdują swoje odzwierciedlenie w osiągnięciach z etyki. W podstawie programowej eksponowane są takie wartości, jak: godność, wolność, odpowiedzialność za swoje wybory.

Oto fragment zapisu:

„Uczeń:

— ma świadomość, że jako człowiek posiada swoją niezbywalną godność oraz że wszystkie inne osoby posiadają taką godność;

— odkrywa wolność jako wartość przypisaną osobie, także osobie w jego wieku;

— dostrzega, że granice jego wolności wytyczą godność i dobro innych osób, np. z kręgu rodziny, klasy, rówieśników;

— odkrywa, że jego wybór rodzi konsekwencje, które dotyczą jego samego;

— dostrzega, że każdy powinien brać odpowiedzialność za swoje wybory;

— określa, co jest dobre, a co złe, oraz podaje uzasadnienie swojego zdania;

— uwzględnia coraz częściej godność i dobro innych osób, podejmując decyzje o działaniu;

— naśladuje i przyjmuje jako własne zachowania dobre na podstawie doświadczeń ze świata realnego oraz przykładów płynących z tekstów literackich, filmów oraz innych źródeł” (tamże).

Jak już podkreślono, trzecia grupa czynników o charakterze aksjologiczno-wychowawczym wpisuje się w funkcję agosu, a więc obejmuje wychowanie ku wartościom, ze zwróceniem szczególnej uwagi na dyspozycje charakterologiczne wyrażające się w dążności do nabywania dojrzałości aksjologicznej.

W podstawie programowej czytamy, że: „nauczyciele, organizując zajęcia, planują proces wychowania, w którym realizowane zadania pomagają uczniom:

- poznać wartości i adekwatne do nich zachowania;
- osiągnąć sukces budujący poczucie własnej wartości uczniów oraz rozwijający motywacje i zamiłowanie do dalszej nauki” (DzU, 2017, poz. 356).

Zadaniem szkoły jest zapewnienie dostępu do wartościowych w kontekście rozwoju ucznia źródeł informacji i nowoczesnych technologii.

W podstawie programowej znajdujemy zalecenia dotyczące organizacji zajęć poświęconych wychowaniu intelektualnemu. Zajęcia te mają:

- „— wspierać aktywność dzieci, wspierać nawyki i zachowania adekwatne do poznawanych wartości, takich jak: bezpieczeństwo własnej grupy, sprawność fizyczna, zaradność, samodzielność, odpowiedzialność, poczucie obowiązku;
- umożliwiać poznanie wartości i norm społecznych, których źródłem jest rodzina, społeczność szkolna i regionalna, naród, oraz rozwijanie zachowań wynikających z tych wartości, a możliwych do zrozumienia przez dziecko na danym etapie rozwoju” (tamże).

Podsumowanie

Analizując treści podstawy programowej, możemy wysnuć następujące wnioski:

- brakuje pełnej, wskazanej przez D. von Hildebranda, struktury wartości moralnych w celach i zadaniach szkoły; występuje jedynie dobroć i odpowiedzialność;
- w treściach szczegółowych znajdujemy odniesienie do wszystkich rozpatrywanych wartości moralnych; wartością eksponowaną jest odpowiedzialność;
- dość dobrze zaakcentowane zostały wskazania dotyczące wychowania ku wartościom moralnym;
- podstawowym zadaniem nauczyciela jest wniesienie wartości moralnych do celów edukacji zawartych w programie nauczania i konsekwentna ich realizacja.

Bibliografia

- Chałas, K. (2006). *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*. T. 1: *Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*. Lublin–Kielce: Jedność.
- Chałas, K. (2011). *Moc wychowawcza przypadkowych zdarzeń w świetle introcepcji wartości*. Kielce–Lublin: Jedność.
- Chudy, W. (2009). *Filozofia wieczysta w czas przełomu. Gdańskie wykłady z filozofii klasycznej z roku 1981*. Lublin: TN KUL.

- Cichoń, W. (1996). *Wartości, człowiek, wychowanie. Zarys problematyki aksjologiczno-wychowawczej*. Kraków: Wyd. UJ.
- Denek, K. (2000). *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*. Toruń: Wyd. Adam Marszałek.
- Dyczewski, L. (1993). *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin: Tow. Naukowe KUL.
- Gajda, J. (1997). *Wartości w życiu człowieka — prawda, miłość, samotność*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Galarowicz, J. (1992). *Na ścieżkach prawdy*. Kraków: Wyd. Naukowe PAT.
- Gołaszewska, M. (1990). *Istota i istnienie wartości. Studium o wartościach estetycznych na tle sytuacji aksjologicznej*. Warszawa: PWN.
- Grzegorzczak, A. (1983). *Próba treściowego opisu świata wartości i jej etyczne konsekwencje*. Wrocław: Ossolineum.
- Hildebrand von, D. (1998). *Fundamentalne postawy moralne*. W: D. von Hildebrand i in, *Wobec wartości*. Poznań: W Drodze, s. 14–52.
- Jedliński, R. (1998). *Świat wartości uczniów kończących szkołę podstawową*. W: Z. Uryga (red.), *Podmiotowy wymiar szkolnej polonistyki*. Kraków: Wyd. Naukowe WSP, s. 172–186.
- Karwowski, A. (1972). *Wartości moralne*. W: A. Karwowski (red.), *Leksykon PWN*. Warszawa: PWN.
- Lewowicki, T. (2001). *O ideach oraz praktykach edukacji wielokulturowej i międzykulturowej*. „Ruch Pedagogiczny”, nr 1–2, s. 5–11.
- Mariański, J. (2000). *Wartości jako przedmiot badań socjologicznych*. W: H. Mielicka (red.), *Socjologia wychowania. Wybór tekstów*. Kielce: Wyd. Stachurski, s. 225–237.
- Mariański, J. (2015). *Wartości moralne*. W: J. Mariański (red.), *Leksykon socjologii moralności*. Kraków: Nomos, s. 882–886.
- Misztal, M. (1980). *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa: PWN.
- Nowicka-Kozioł, M. (1994). *Odpowiedzialność w świetle alternatyw współczesnego humanizmu*. Warszawa: Wyd. Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej.
- Ostrowska, K. (1994). *W poszukiwaniu wartości*. Gdańsk: Wyd. Rubikon.
- Piowarski, W. (red.). (1993). *Słownik katolickiej nauki społecznej*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax–Wyd. Misjonarzy Klaretynów „Palabra”.
- Soler, U. (2005). *Wartości moralne w teorii racjonalnego wyboru*. W: S. Patrycki (red.), *Religia a gospodarka*. T. I. Lublin: Wyd. KUL, s. 365–369.
- Stefanak, O. (2013). *Wartości moralne maturzystów słowackich*. Lublin: Norbertinum.
- Stróżewski, W. (1968). *Filozofia wartości*. „Znak”, nr 17, s. 399–407.
- Stróżewski, W. (1978). *Trzy moralności*. „Znak”, nr 284, s. 155–161.
- Stróżewski, W. (1992). *W kręgu wartości*. Kraków: Znak.
- Styczeń, T. (1995). *Aksjologia*. W: S. Gryglewicz i in. (red.), *Encyklopedia katolicka*. T. 1. Lublin: Tow. Naukowe KUL.
- Ślipko, T. (1984). *Zarys etyki ogólnej*. Kraków: Wyd. WAM.
- Świda, H. (1979). *Pojęcie wartości i jej znaczenia dla funkcjonowania osobowości*. W: H. Świda. (red.), *Młodzież a wartości*. Warszawa: WSiP, s. 12–50.
- Świda-Zięba, H. (2000). *Obraz świata i bycia w świecie. Z badań młodzieży licealnej*. Warszawa: UW. Instytut Stosowanych Nauk Społecznych.
- Tatarkiewicz, W. (1978). *Parerga*. Warszawa: PWN.
- Żuk, G. (2016). *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*. Lublin: Wyd. UMCS.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej. DzU, 2017, poz. 356.